

Κύρια σημεία ομιλίας του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας και Επίτιμου Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Προκοπίου Παυλοπούλου, κατά την διαδικτυακή συζήτηση που οργάνωσε ο φορέας «ARGO – Brussels Hellenic Network», με θέμα: «Το φαινόμενο της “Τεχνολογικής Ανεργίας”: Προβληματικές πτυχές της “Τεχνολογικής Επανάστασης”»

Ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος Παυλόπουλος μίλησε στην Διαδικτυακή Συζήτηση που οργάνωσε ο φορέας «ARGO – Brussels Hellenic Network», με θέμα: «Το φαινόμενο της “Τεχνολογικής Ανεργίας”: Προβληματικές πτυχές της “Τεχνολογικής Επανάστασης”». Στο πλαίσιο της ομιλίας αυτής ο κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

«Η σχέση του σύγχρονου Ανθρώπου με την Τεχνολογία και τα επιτεύγματά της, κατεξοχήν δε τα τελευταία χρόνια, είναι γεμάτη αντιφάσεις, που τις δημιουργούν από την μια πλευρά η, καθ’ όλα δικαιολογημένη, «υπερηφάνεια» του δημιουργού απέναντι στα δημιουργήματά του, απόρροια του «φαιστικού» χαρακτήρα του Δυτικοευρωπαϊκού Πολιτισμού, ο οποίος εκφράζεται και με τον πόθο για το άπειρο. Και, από την άλλη πλευρά, το δέος και ο συνακόλουθος φόβος απέναντι στα δημιουργήματα αυτά. Οι ίδιες ως άνω αντιφάσεις, οι εκφάνσεις τους και οι αιτίες τους εξηγούν και το πώς και γιατί ο σύγχρονος Άνθρωπος δεν καταφέρνει πάντοτε να «ισορροπήσει» κατά την στάθμιση των επιπτώσεων της τεχνολογικής προόδου, ειδικότερα δε κατά την στάθμιση των θετικών και των αρνητικών της πλευρών.

A. Η βασική και στοιχειώδης παραδοχή συνίσταται στο ότι η Τεχνολογία αποτελεί ένα από τα «ευγενέστερα» επιτεύγματα του Πνεύματος.

- 1.** Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο στην εποχή της «Τεχνολογικής Επανάστασης», η οποία συντελέστηκε κατά το τελευταίο τρίτο του περασμένου αιώνα, του 20^{ου}, δια της σύζευξης της Πληροφορικής και της Τεχνητής Νοημοσύνης, και αποκτά ολοένα και πιο

συγκλονιστικές διαστάσεις μετά την εμφάνιση του κβαντικού υπολογιστή, που οι πλήρεις δυνατότητές του δεν έχουν ακόμη ανιχνευθεί στο αέρα.

- 2.** Οπωσδήποτε, αυτή η θετική όψη της τεχνολογικής προόδου δεν μπορεί -και δεν πρέπει άλλωστε- να κρύψει τις «σκοτεινές» πλευρές της. «Σκοτεινές», με την έννοια ότι δημιουργούν παρενέργειες σε ό,τι αφορά την ανθρώπινη δημιουργία εν συνόλω, κατά τον φυσικό προορισμό του Ανθρώπου. Και εδώ όμως πρέπει να επισημανθεί ότι αυτές οι παρενέργειες δεν οφείλονται τόσο στην «φυσιογνωμία» της Τεχνολογίας, κατά την επιστημονική της καταγωγή και προοπτική. Οφείλονται πολύ περισσότερο στον τρόπο, με τον οποίο ο ίδιος ο Άνθρωπος προσεγγίζει και χρησιμοποιεί την Τεχνολογία, είτε υπερτιμώντας τα αποτελέσματά της είτε υποτιμώντας την «δοσολογία» εμπλοκής της στην καθημερινή ζωή.
- B.** Μια από αυτές τις αρνητικές πλευρές της εξέλιξης της Τεχνολογίας στην εποχή μας είναι και εκείνη που αφορά την λεγόμενη «Τεχνολογική Ανεργία».
- 1.** Πρόκειται για την ιδιόμορφη -και άκρως επικίνδυνη, για τους λόγους που εκτίθενται στην συνέχεια- ανεργία, η οποία οφείλεται κυρίως στην, πρωτίστως και ιδίως εξαιτίας της αυτοματοποίησης του εργασιακού χώρου, συρρίκνωση των θέσεων εργασίας, με όλες τις εντεύθεν συνέπειες, τόσο γι' αυτούς που χάνουν την εργασία τους στην κορύφωση, πολλές φορές, της σταδιοδρομίας τους
  - 2.** Το φαινόμενο της «Τεχνολογικής Ανεργίας» δεν είναι τόσο νέο, όσο το προσλαμβάνουμε σήμερα, σίγουρα «αιφνιδιασμένοι» από τις διαστάσεις που έχει πάρει και από τις επώδυνες συνέπειες των επιπτώσεών του. Ήδη από το 1930, σε μιαν άκρως οξυδερκή μελέτη του στο περιοδικό «The Nation» -το «μακροβιότερο» εβδομαδιαίο περιοδικό στις ΗΠΑ, με χρόνο έκδοσης το 1865- υπό τον τίτλο «Economic Possibilities for our Grandchildren», ο John Maynard Keynes παρατηρούσε: *«Ταλαιπωρούμεθα από μια νέα ασθένεια, της οποίας πολλοί δεν έχουν ακούσει καν το όνομα, αλλά*

για την οποία θ' ακούσουν πάρα πολλά στα χρόνια που έρχονται:
Την «Τεχνολογική Ανεργία!»

- Γ.** Ουδείς μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός, ότι η σύγχρονη τεχνολογική πρόοδος έχει σαφώς ευεργετικές επιπτώσεις όσον αφορά το πεδίο της ανθρώπινης εργασίας.
- 1.** Επιπτώσεις, οι οποίες σχετίζονται, π.χ., τόσο με το γενικότερο εργασιακό περιβάλλον -το οποίο γίνεται, τουλάχιστον κατά κανόνα, μεταξύ άλλων ασφαλέστερο και πιο υγιεινό- όσο και, κυρίως, με την φύση και την ποιότητα των θέσεων εργασίας. Πραγματικά, δημιουργούνται καθημερινά νέες θέσεις εργασίας πολύ υψηλού επιπέδου, κατεξοχήν σε ό,τι αφορά το μορφωτικό επίπεδο των εργαζομένων.
  - 2.** Όμως, είναι εξίσου αλήθεια ότι αυτή η πρόοδος ως προς τα τρέχοντα εργασιακά δεδομένα έχει και την άλλη όψη της, της οποίας τα δυσμενή αποτελέσματα επίσης ουδείς μπορεί να παραγνωρίσει και, πολύ περισσότερο, να υποτιμήσει. Και τούτο διότι η ως άνω πρόοδος συνεπάγεται, εκ των πραγμάτων, σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας, αφού πολλές τέτοιες θέσεις χάνουν την παραγωγική τους χρησιμότητα δοθέντος ότι, λόγω των εξελίξεων της Πληροφορικής και κυρίως της Τεχνητής Νοημοσύνης, ο ανθρώπινος παράγοντας στα πεδία των θέσεων αυτών τίθεται σ' ένα είδος «περιθωρίου».
  - 3.** Εργαζόμενοι οι οποίοι, υπό τις συνθήκες αυτές, είχαν επενδύσει πολύ χρόνο, κόπο και οικονομικά μέσα για την κατοχύρωση της εργασιακής τους σταθερότητας και, ακόμη περισσότερο, είχαν «οικοδομήσει» έναν τρόπο κοινωνικής και οικονομικής ζωής, ο οποίος, σχεδόν από την μια στιγμή στην άλλη, καταρρέει, οδηγώντας τους σ' ένα πραγματικά εφιαλτικό αδιέξοδο.
- Δ.** Υπό τα δεδομένα αυτά αποκτά εξαιρετική επικαιρότητα η διαπίστωση του Yuval Noah Harari, στο τελευταίο του βιβλίο με τίτλο «*21 Lessons for the 21st Century*» εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018), σύμφωνα με την οποία στην σύγχρονη Φιλελεύθερη Δημοκρατία - ο

μεγάλος κίνδυνος δεν είναι, βεβαίως, η κατά κυριολεξία εκμετάλλευση του Ανθρώπου από τον Άνθρωπο, όπως είχε φαντασθεί ο Karl Marx.

- 1.** Σήμερα πια, και με τα κατά τ' ανωτέρω τεχνολογικά και οικονομικά δεδομένα, ο μεγάλος κίνδυνος είναι η περιθωριοποίηση του Ανθρώπου, ως παράγοντα της κοινωνικής και οικονομικής δημιουργίας και παραγωγής. Η ανάλυση που προηγήθηκε πρέπει να προβληματίσει ακόμη περισσότερο, αν αναλογισθούμε ότι αυτές οι επιπτώσεις της κατά τ' ανωτέρω «Τεχνολογικής Ανεργίας» μπορούν να εξηγήσουν εύγλωττα την ατμόσφαιρα μελαγχολίας ή και κατάθλιψης, η οποία αρχίζει να κυριαρχεί σ' ευρύτερες, δυστυχώς, κοινωνικές ομάδες σε πολλά σημεία του Πλανήτη.
- 2.** Το ζοφερό αυτό κλίμα εξωθεί, εκ των πραγμάτων, τον πληττόμενο από αυτές τις συνθήκες ζωής Άνθρωπο σε νοοτροπίες και συμπεριφορές άκρως υπονομευτικής, κοινωνικά, ριζοσπαστικοποίησης. Και είναι προφανές ότι τέτοιες νοοτροπίες και συμπεριφορές οδηγούν, κυρίως τους νέους, π.χ. σε τάσεις είτε αμφισβήτησης κάθε μορφής πολιτικής εξουσίας, ακόμη και της πιο νομιμοποιημένης δημοκρατικώς, λόγω της ανικανότητάς της να εγγυηθεί στοιχειώδεις συνθήκες αξιοκρατικής συνοχής του κοινωνικού συνόλου. Είτε προσήλωσης σε, «νεότευκτα» διεθνώς, αυταρχικά πρότυπα ηγεσίας, τα οποία -πολλές φορές μάλιστα με την «λεοντή» του φιλελεύθερου δημοκρατικού προτύπου- εμφανίζονται, δήθεν, να «κήδονται των συμφερόντων και του μέλλοντος του ανθρώπινου δυναμικού, που αισθάνεται θύμα της «Τεχνολογικής Ανεργίας», υπό την προμνημονευόμενη μορφή και με τις εντεύθεν επώδυνες κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις.
- 3.** Αυτή την εικόνα «μετάβασης» από την μελαγχολία στην κατάθλιψη, καθώς και το συνακόλουθο φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης των ανθρώπων, λόγω της απώλειας της εργασίας τους ως συνέπειας της «Τεχνολογικής Ανεργίας», έχει περιγράψει, με γλαφυρό τρόπο, ο James D. Vance, στο

αυτοβιογραφικό βιβλίο του «*Το τραγούδι του Χαλιμπίλη*» (Ελλ. έκδ. Δώμα, 2018): Ένας εξαιρετικά επιτυχημένος δικηγόρος στις Η.Π.Α., ο ίδιος ο James D. Vance, απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Yale, καταγράφει την πορεία του από την απόλυτη φτώχεια των παιδικών του χρόνων- αρχικώς σε μια πόλη του Οχάϊο στην «Ζώνη της Σκουριάς», και ύστερα στο Τζάκσον του Κεντάκι, της περιοχής των Απαλαχίων- ως την σημερινή του καταξίωση που, όμως, θεωρεί απλή σύμπτωση. Διότι οι «Χαλιμπίλιδες» -«λευκά σκουπίδια»- των Μεσοδυτικών Πολιτειών των Η.Π.Α. ζουν, κατά κανόνα, λόγω της αποβιομηχάνισης και της εντεύθεν «Τεχνολογικής Ανεργίας», υπό συνθήκες αφόρητης ανέχειας. Ανέχειας, η οποία τους οδηγεί, πολλές φορές στην παραίτηση και στην εγκατάλειψη που καταλήγει, συνήθως, σε θυμό ή και σε οργή. Και η πρόσφατη προεκλογική περίοδος στις Η.Π.Α., με τον τρόπο που εξελίχθηκε - ιδίως δε με την πρωτόγνωρη αντιπαράθεση των οπαδών των δύο υποψηφίων Προέδρων και, κυρίως, με την συμπεριφορά πολλών ομάδων ψηφοφόρων του Ντόναλντ Τραμπ- «βεβαιώνει του λόγου το ασφαλές».

- Ε.** Είναι επίσης προφανές ότι για την αντιμετώπιση αυτής της καταθλιπτικής πορείας των πληττόμενων από την «Τεχνολογική Ανεργία» κοινωνικών συνόλων πρέπει να γίνουν αμέσως σταθερά βήματα αναπλήρωσης των χαμένων θέσεων εργασίας στα εξής πεδία:
- 1.** Πρώτον, στο πεδίο της εκπαίδευσης, δηλαδή στο πεδίο που διαμορφώνει τις γνώσεις, τις οποίες πρέπει να έχουν οι νέοι που θ' αναζητήσουν την πρώτη τους, ουσιαστικά, εργασία. Εκπαίδευσης, η οποία σχετίζεται όχι μόνο με την επιστημονική αλλά και με την εν γένει εργασιακή προετοιμασία. Σε αυτό το πεδίο -στο οποίο, δυστυχώς, οι καθυστερήσεις είναι δραματικές όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα- η εκπαίδευση πρέπει να κατατείνει, κατά το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της, στην μόρφωση των νέων με γνώμονα την εξ αρχής προετοιμασία τους για τις νέες θέσεις εργασίας, που αντιστοιχούν στα δεδομένα της εν διαρκή εξέλιξης «Τεχνολογικής Επανάστασης».

2. Και, δεύτερον, στο πεδίο της επανεκπαίδευσης. Δηλαδή στο πεδίο διαμόρφωσης των γνώσεων, τις οποίες πρέπει ν' αποκτήσουν, το ταχύτερο δυνατό, όσοι χάνουν την εργασία τους λόγω της εξέλιξης της «Τεχνολογικής Επανάστασης». Τούτο προϋποθέτει μακροπρόθεσμης εμβέλειας προγράμματα επανεκπαίδευσης, όσο το δυνατόν βραχυτέρας διάρκειας, με παράλληλη ουσιαστική χρηματοδότηση του εκπαιδευόμενου καθ' όλη την διάρκεια της νέας αυτής «μαθητείας» του.

Η «Τεχνολογική Ανεργία» δεν συνιστά μοιραία -με άλλα λόγια νομοτελειακή- παρενέργεια της τεχνολογικής προόδου. Είναι μεν γεγονός ότι η πρόοδος αυτή προκαλεί και σημαντική -και ραγδαίως, δυστυχώς, εξελισσόμενη- απώλεια θέσεων εργασίας σε πολλούς τομείς απασχόλησης, οι οποίοι μας είναι εξαιρετικά οικείοι από το παρελθόν. Ταυτοχρόνως δε -και συνακόλουθα- διαμορφώνει ένα βαρύ κλίμα αβεβαιότητας και περιθωριοποίησης των μελών κάθε κοινωνικού συνόλου, τα οποία είναι τα θύματα της ως άνω συγκλονιστικής κοινωνικής και οικονομικής αλλαγής. Και τούτο διότι τίποτα δεν μας εμποδίζει να χρησιμοποιήσουμε τα νέα μέσα της τεχνολογικής προόδου, προκειμένου οι θέσεις εργασίας που χάνονται ν' αντικατασταθούν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, με νέες, και μάλιστα εξαιρετικά παραγωγικές.»